

L'ESGLÉSIA TARDOANTIGA DE SANTA MARGARIDA (MARTORELL)

Rosario Navarro Sáez* - Alfred Mauri i Martí** - Montserrat Farreny i Agràs**

PRESENTACIÓ

Les excavacions arqueològiques dutes a terme a l'església de Santa Margarida de Martorell (Barcelona, Baix Llobregat), per part del Centre d'Estudis Martorellencs, especialment les campanyes regulars compreses entre els anys 1987 i 1995, varen posar al descobert les estructures internes i una llarga seqüència estratigràfica, que començà en època visigòtica i anà més enllà de l'edat mitjana. D'altra banda, les parets perimetrals de l'edifici, on impera fins al sostre l'estil romànic del final del segle XII, però sustentades en bona part per l'obra paleocristiana, són testimoni i suport d'una llarga història, que no fa més que remarcar la continuïtat, fins al segle XX, d'aquest indret que sempre ha reunit unes condicions òptimes per a l'establiment humà. Aquesta situació i la troballa d'un mil·liari, atribuït a l'emperador Magnenci, han permès especular sobre la identificació de Santa Margarida com la *mansio Ad Fines* de la via Augusta citada a les fonts itineràries antigues, i en conseqüència sobre la proximitat a la mateixa via. Altres restes, com les ceràmiques *sigillates*, que es poden datar entre els segles I i V dC, tot i ser residuals i escasses, i un bon nombre de carreus de pedra reaprofitats, tant al temple paleocristià com al medieval, avalen una ocupació al llarg dels segles de la romanitat i fan pensar en la possible existència d'un mausoleu, o d'un edifici anterior, d'una gran magnitud.¹

* Universitat de Barcelona.

** Centre d'Estudis Martorellencs.

1. Sobre aquesta qüestió i altres de referides als antecedents de Santa Margarida es pot consultar NAVARRO, R., en premsa; *La Mansió Ad Fines* i l'establiment de Santa Margarida, *Taula rodona sobre el Pont del Diable*, Castellbisbal-Martorell.

Però el motiu que aquí ens ocupa és tractar sobre l'església d'època fundacional, la visigòtica, de data que no es pot precisar, però sí que es pot emmarcar cap a la segona meitat del segle V o l'inici del segle VI.

Característiques generals de l'església de Santa Margarida. Primera fase

Des del començament (segle V) i fins a la construcció de l'obra romànica (final del segle XII), l'església de Santa Margarida té una planta d'una sola nau i, sobretot, una capçalera tripartida, de perfil en T, a causa de dues cambres laterals que sobresurten de la caixa de l'edifici. Flanquegen un absis que per dins desenvolupa un arc de ferradura, mentre per fora és trapezoïdal. Els tres ambients es manifesten encaixats, dins del mur de tanca de la capçalera o mur oriental. En el punt de confluència de les cambres laterals respecte d'aquest mur, hi ha sengles buits quadrangulars, que, a manera d'armariets, albergarien i custodiarrien els objectes litúrgics del culte. Aquesta circumstància i el fet que totes dues cambres s'obrissin només cap a la nau permeten assegurar una funció prioritària de sagristia, que en el cas de la septentrional era compaginable amb la funerària, com prova la troballa d'una tomba de *tegulae*, de caixa quadrangular (fig. 1).

La superposició d'estructures i molts truncaments de la complicada seqüència estratigràfica, els més radicals dels quals són els de les sitges i les tombes infantils preromàniques, impedeixen esbrinar com era el primer edifici pel que fa a la configuració interna, però no és gens agosarat pensar que es pogué originar per a una funció funerària. En efecte,

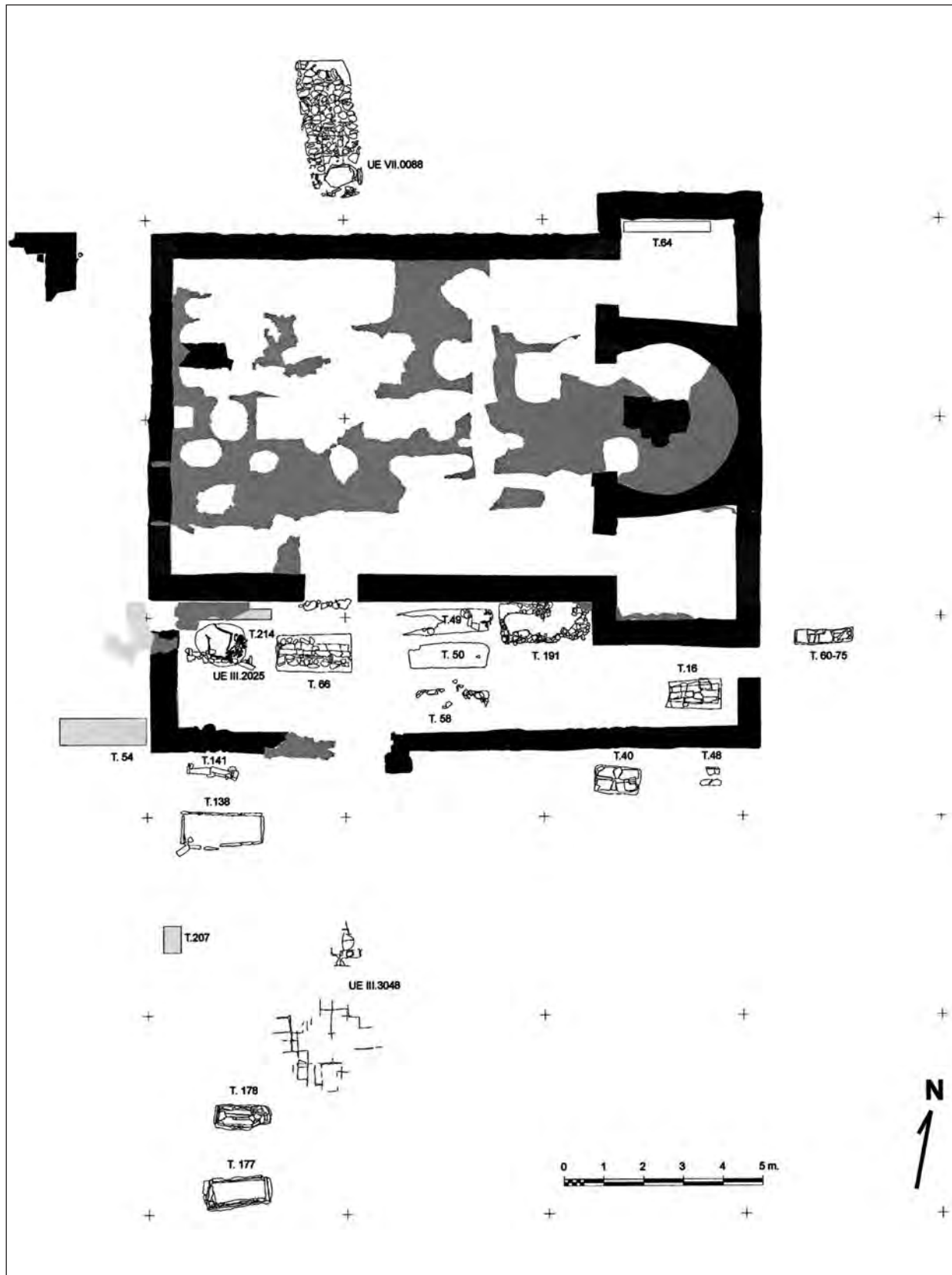

Figura 1. Planta general de l'església tardoantiga i del recinte funerari amb la necròpolis al sud. La UE III. 3048 representa les juntes de morter de calç d'un possible paviment de lloses. La UE. VI 0088 és una fossa que, tot i tenir un basament de blocs de pedra irregulars, conservava encara, al damunt, les juntes de morter d'uns carreus escairats, en aparença expoliats.

certes restes com a cistes infantils encara *in situ*, i lloses de pedra planes, a manera de paviment, ho fan pensar. No sabem com era el dispositiu litúrgic de l'absis, en aquest primer moment, perquè quasi la meitat nord ha desaparegut per una excavació antiga, i a més se superposa un potentíssim segon paviment d'*opus signinum*, que n'anul·la la visió. Sí que sabem que als peus de l'església, o parament intern occidental, s'adossen dues parets paral·leles, de conservació desigual, que configuren un ambient quadrangular, o contracor, del tipus documentat en altres esglésies hispàniques de capçalera tripartida, com les del Bovalar (Serós) o Manacor (Balears), entre d'altres (fig. 2). Aquesta presència va obligar a situar la porta molt a prop de l'angle sud-oest de l'edifici, la qual cosa determinà, fins a la construcció romànica, en què fou anul·lat aquest pas, tot un referent pel que fa a la topografia, en general, del lloc i, en particular, de la necròpolis. És una porta, segons els indicis, coronada per un arc en forma de ferradura, construïda amb grans carreus paral·lelepípedics, alguns reaprofitats d'un edifici anterior i, en un bon percentatge procedents de la pedrera de Montjuïc (Barcelona). Aquesta tècnica es tornà a emprar, com era habitual en aquella època, a les cantonades de tot l'edifici; la resta

de les parets és bastida amb aparell més irregular, de pedra petita reajuntada amb morter de calç, que es combina de forma discontinua amb curtes rengleres d'*opus spicatum*.

El recinte funerari

Abans de la segona fase, s'originà fora del temple un recinte rectangular, paral·lel a la façana meridional, amb la porta afrontada a la principal. La tècnica constructiva es basa en filades de petits blocs quadrangulars de pedra arenosa. Fins a l'època medieval, fins i tot un cop amortitzat, aquest recinte complia un paper estrictament funerari, a part d'exercir de lloc de pas en sentit nord-sud i possiblement est-oest. Fins a dos nivells de tombes d'adults s'enregistren en l'estratigràfica seqüència, la més reveladora de la qual és la inferior, que subjeu sota el paviment d'*opus signinum* de la segona fase, i a més ofereix algun sistema de senyalització. Tret d'una tomba de maçoneria, d'extrem arrodonit, encaixada a l'angle de la cambra meridional, la resta són de fossa i caixa de *tegulae* i *imbrices* a doble vessant, i s'ordenen paral·leles a les parets llargues (est-oest) de l'edifici.

Figura 2. Paret nord del contracor als peus del temple; primera fase de l'edifici.

Figura 3. En primer terme, empremta quadrada sobre el paviment d'*opus signinum*, que correspon a una de les columnetes de l'altar de la segona fase.

La segona fase

Nous canvis estructurals i litúrgics van tenir lloc a l'interior de l'església, que també afectaven el recinte funerari i la zona immediata exterior, convertida per extensió en zona de necròpolis.

A uns 30 cm pel damunt del primer nivell de l'edifici s'aixeca un potent paviment d'*opus signinum*, amb un desnivell progressiu des de l'absis fins als peus, que supera la porta, cobreix el recinte funerari i sembla que va molt més enllà de les seves parets. Les cambres laterals també presenten vestigis d'aquesta nova pavimentació, que obliguen a un nou revestiment de calç de les parets.

Dins de l'església els canvis més evidents s'observen, en primer terme, a la zona de l'absis, o *santuarium*, dotat ara d'un altar de columnetes múltiples, de marbre de Luni-Carrara (fig. 3). Una de les dues bases conservades presenta un petit *loculus* per a la deposició de relíquies (fig. 4).

Davant del santuari s'origina un espai quadrangular tancat, només dotat d'una porteta al

Figura 4. Basament de columneta, de marbre de Luni-Carrara, amb *loculus* en un angle.

costat nord. Es tracta del cor, identificat únicament a través del perímetre de les seves fossetes, ja que no s'ha conservat cap evidència de l'entitat material. Això es pot elucubrar raonablement a partir de la troballa d'una nova base de columneta, també de marbre de Luni-Carrara, de diàmetre menor que les de l'altar. Té un encaix lateral per a encastar-hi una peça vertical, per la qual cosa sembla probable que hagi pogut pertànyer a un cancell. Va aparèixer dins d'un potent estrat (UE 3006), format fora de l'església, a la zona de la necròpolis meridional tardoantiga, la qual cobria.

Als peus de la nau desapareix el cor, però s'obre una porteta a l'angle sud que comunica amb un nou àmbit, que segons la seqüència litúrgica de les esglésies de capçalera tripartida hauria de correspondre a un baptisteri, com les basíliques de Bovalar o de son Peretó. Tot i que han estat trobades les restes del mur perimètric nord d'aquest nou ambient, si bé molt malmeses, el registre estratigràfic no permet, per ara, aventurar aquesta identificació. S'ha de tenir en compte que la construcció de la façana de l'església romànica i l'obertura d'una gran fossa causada per una antiga excavació, previsiblement, del final del segle XIX, alteraren substancialment la seqüència estratigràfica més immediata al parament extern occidental de l'església antiga. De tota manera, aquest ambient encara està en curs d'excavació i no podem ser definitivament excloents.

En el recinte funerari es dipositen altres tombes a la dreta de la porta del temple. Són certament complexes, perquè si bé segueixen el model tardoromà de tègules planes i corbes, de perfil triangular, al voltant seu originen una caixa voluminosa de maçoneria, que a la part superior o coberta sembla més aviat un túmul, que iguala la cota de circulació del paviment d'*opus signinum*.

Altres tombes monumentals, o almenys d'una gran complexitat, s'ordenen fora, al sud-oest de la porta del recinte; de totes aquestes només la més immediata a aquest punt, una cista de pedra amb coberta d'*opus signinum* i caixa de tègules, a doble vessant, presenta aixovar, consistent en una sivella i una llengüeta de cinturó, en material de bronze, que en fixen la cronologia entre la segona meitat del segle VI i el segle VII.

Després d'aquestes dues fases d'època visigòtica, es verifiquen noves estructures i canvis a l'interior de l'església, sota el testimoni de la porta principal, ara de menys alçada, i del paviment

d'*opus signinum*. Hi va persistir la línia de separació entre el cor i la nau i es va substituir l'altar de peus múltiples per un de monolític. A més, sorgí tota una alineació de *pilars* de pedra a l'eix longitudinal de la nau, acompanyats de banquetes de tàpia adossades a la paret nord, mentre que es tancà la porteta lateral dels peus de l'església. Les últimes transformacions abans de l'edificació d'estil romànic foren l'excavació d'un seguit de fossetes infantils, sitges i un forn de foneria metal·lúrgica.

Al llarg d'aquests temps difícils de datar, per la carència de fòssils directors per a les ceràmiques de cuina reduïdes, però que ben bé podrien cobrir els foscors segles VIII i IX, queda manifesta la continuïtat relativa del lloc de Santa Margarida, possiblement perquè va heretar el paper estratègic inicial i va ser capaç de convertir-lo en símbol cristià a través d'una predicable actuació com a parròquia.

BIBLIOGRAFIA

- FARRENY, M.; MAURI, A.; NAVARRO, R., 2002: Die spätantike und mittelalterliche Nekropole von Santa Margarida de Martorell, *3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology*, vol. II, p. 210-215, Basel.
- GODOY, C., 1995: *Arqueología y liturgia. Iglesias hispánicas (siglos IV al VIII)*, p. 219-223, Barcelona.
- NAVARRO, R.; MAURI, A., 1991: La iglesia de Santa Margarida de Sant Genís de Rocafort, Martorell (Barcelona), *Gallo-romains, wisigoths et francs en Aquitaine, Septimaine et Espagne. Actes des VII journées internationales d'archéologie mérovingienne*, Tolosa (1985), p. 53-62, Rouen.
- NAVARRO, R.; MAURI, A., 1994: Santa Margarida de Martorell: la transició de l'antiguitat tardana al món medieval, *IV Congrès d'Arqueologia Medieval Espanyola*, p. 341-344, Alacant.
- NAVARRO, R.; MAURI, A., 1994: Santa Margarida de Sant Genís de Rocafort (Martorell, Barcelona), *Bulletin de l'Association pour l'Antiquité tardive*, 3, p. 74-76, París.
- NAVARRO, R.; MAURI, A.; FARRENY, M., 1999: Basílica de Santa Margarida de Martorell, PALOL, P. de; PLADEVALL, A. (ed.), *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 186-188, Barcelona.
- NAVARRO, R.; MAURI, A.; FARRENY, M., 1999: Necròpoli de Santa Margarida de Martorell, PALOL, P. de; PLADEVALL, A. (ed.), *Del romà al romànic: Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, p. 288-289, Barcelona.
- NAVARRO, R.; MAURI, A.; FARRENY, M., 2002: Palaeochristian churches around Barcelona-Santa Margarida of Martorell, *3rd International Conference of Medieval and Later Archaeology*, vol. II, p. 206-209, Basel.